

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Tolfta kyrka och kyrkogård är högt belägna på en åssträckning längs landsvägen norrut från Tierps köping. I anslutning till kyrkan ligger kyrkbyn Ersta som har karaktären av gammalt sockencentrum. Prästgården ligger norr om kyrkogården i byns norra utkant. Strax utanför kyrkogården i norr står klockstapeln och bredvid den ligger f.d. Ersta mellanskola och sockenstuga.

2.2 Kyrkan

Tolfta kyrka **än medeltida salkyrka med sakristia i norr, uppförd i gråsten med gavelspetsar samt fönster- och portomfattningar av tegel.** Kyrkan är uppförd i början av 1300-talet. **I söder ligger vapenhuset** som uppfördes i slutet av 1400-talet. **Fasaderna är putsade och vitkalkade. Långhus och vapenhus har brutna sadeltak täckta med falsad skivplåt.** Sakristian har ett **skivplåtstäckt pulpettak.** Kyrktaket fick sin form efter en eldsvåda år 1802 då det medeltida taket med tillhörande takryttare gick förlorat. Kyrkans äldre utseende är känt, bl.a. genom en teckning av Olof Grau från 1748. Där ses takryttaren med en hög spetsig spira. Kyrkan har stora rundbågiga fönsteröppningar med gjutjärnsfönster tillkomna i slutet av 1800-talet. Mot norr finns även två rektangulära fönsteröppningar. Vapenhusets portöppning har en stor bräddörr klädd med mönstrad panel.

Kyrkan välvdes med tegelribbvalv i slutet av 1400-talet. I början av 1500-talet tillkom kalkmålningarna. Även vapenhuset är välvd och försett med kalkmålningar. I kalkstensgolvet finns en gammal gravsten infälld. Porten till långhuset har kvar en profilerad, putsad tegelomfattning. I den ursprungliga stora medeltida portöppningen har senare satts in en lägre dubbeldörr.

Kyrkorummet präglas starkt av de välbevarade kalkmålningarna på väggar och valv. Valvmålningarna har aldrig varit överkalkade och hör till de bäst bevarade målningarna i hela Uppland. Målningarna tillskrivs Tierpsgruppen. Väggmålningarna kalkades dock över år 1802 men togs fram igen på 1800-talet då de dock till stor del målades om efter att de gamla målningarna kalkerats. Valven är även murade med intrikata ribbmönster. Kyrkorummet har slutna bänkar i två kvarter som tillkom vid en restaurering 1947. Då tillkom även en ny altarring liksom altarskåpet av konstnären Ryno Frieberg med förgyllda målningar. Tidigare hade kyrkan en stor altaruppsats från 1700-talets början som deponerades på Statens historiska museum. Altaruppsatsen var tillkommen samtidigt som predikstolen från 1708 som fortfarande finns på sin gamla plats på norra väggen. Predikstolen återfick sin ursprungliga vita marmorering med förgyllningar vid 1947 års restaurering. Den är även försedd med en dörr med ett klassiskt överstycke där det står skrivet bl.a. att predikstolen är uppsatt år 1708. I koret finns en dopfont av kalksten från mitten av 1200-talet, men foten och huvuddelen av cuppan är rekonstruerade i cement.

I väster finns en läktare. Orgeln har en nyklassicistisk orgelfasad, marmorerad med förgyllda detaljer. Ett nytt orgelverk insattes år 1926. Läktaren bärs upp av träkolonner och har en barriär marmorerad i grå och rödbruna färger.

I triumfbågen hänger ett krucifix från 1400-talet som är tillverkat av en regional verkstad i Mälardalen. Korset och kristusfigurens högra arm är rekonstruerade 1947. I sakristian finns ett medeltida processionskrucifix. Där finns även ett välbevarat rökelsekar från 1200-talet.

Sakristian är för övrigt välvd lika långhuset, men kalkmålningar saknas. Under sakristian grävdes en stor källare ut på 1970-talet.

2.3 Kyrkogården

Den gamla kyrkogården omges av en kallmurad gråstensmur och en trädkrans av stora lövträd. Kyrkogårdens höga belägenhet gör att murarna har formen av stödmurar. Det finns grindstolpar med järngrindar i öster och söder. Kyrkogården har tidigare haft medeltida stigluckor, vilket kan ses på Olof Graus teckning av kyrkan från 1748. I öster leder en lång trappa upp till kyrkogårdsentrén. Troligen omkring 1940 utvidgades kyrkogården åt söder. 1962 skedde ytterligare en stor utvidgning i sydväst. Framförallt södra delen av gamla kyrkogården har en välbevarad, äldre karaktär och domineras av grusgravar med många äldre gravvårdar från 1800-talet och början av 1900-talet. Hela kyrkogården är försedd med grusade gångar. De utvidgade kyrkogårdsdelarna är till stor del grästäckta. Nedanför södra stödmuren till gamla kyrkogården är en ekonomibyggnad belägen vilken uppfördes efter ritningar från 1962 av arkitekt Carl-Eric Nohldén, Uppsala. Byggnaden har faluröd panel och ett flackt pulpettak.

2.4 Klockstapeln

På en höjd nordöst om kyrkogården står den höga klockstapeln från 1700-talet. På den nämnda teckningen från 1748 syns klockstapeln i sin nuvarande form. Klockstapelns nedre del har inåtlutande, spånklädda väggar. Över bottenvåningen reser sig ett vertikalt parti med faluröda brädväggar. Klockvåningen är försedd med vita ljusluckor. Klockstapeln har ett plåttak med svängd profil på vilket står en lanternin med plåttak och faluröda brädväggar. Det hela kröns av ett kors med förgyllda klot.

Storklockan och lillklockan är gjutna 1727 och mellanklockan år 1739.

2.5 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Tolfta kyrka och kyrkogård och kyrkbyn Ersta har karaktären av gammalt sockencentrum. Kyrkogårdens gamla del har en välbevarad karaktär med stort inslag av grusgravar och äldre gravvårdar. Klockstapeln är också välbevarad sedan 1700-talets första hälft.

Med sina ovanligt välbevarade senmedeltida kalkmålningar måste Tolfta kyrka beskrivas som synnerligen märklig och en av de kulturhistoriskt mest intressanta kyrkorna i länet.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Platsens karaktär av gammalt sockencentrum med lång kontinuitet har stort kulturhistoriskt värde.
- Kyrkogårdens traditionella karaktär med ett stort inslag av grusgravar i söder har stort värde för upplevelsen av kyrkoanläggningen.
- Klockstapeln har bevarat sin prägel sedan 1700-talet och har ett stort byggnadshistoriskt värde och en stor betydelse för upplevelsen av kyrkomiljön.
- Kyrkan är mycket välbevarad i sitt senmedeltida skick.
- Kalkmålningarna i kyrkvalven hör till de bäst bevarade medeltida målningar som finns i Uppland.
- Predikstolen är ett välbevarat exempel på det tidiga 1700-talets kyrkoinredningar.
- De medeltida inventarierna i form av krucifix, dopfunt och rökelsekar berikar upplevelsen av det medeltida kyrkorummet samtidigt som de har ett stort kulturhistoriskt egenvärde.

- Interiören fick sin nuvarande utformning vid 1947 års restaurering och är intressant ur restaureringshistorisk synvinkel.

2.6 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Bonnier, Ann Catherine, *Kyrkorna berättar, Upplands kyrkor 1250-1350*, Uppsala 1987.
Kilström, Bengt Ingmar, Tolfta församlings kyrkor, *Upplands kyrkor 46*, Uppsala 1975.
Medeltidens bildvärld, databas. Historiska museets hemsida, www.historiska.se/medeltidbild
Tierp tar tillvara, reviderat kulturmiljöprogram för Tierps kommun 2001, Tierp 2001
Uppland, landskapets kyrkor, Forskningsprojektet sockenkyrkorna, Stockholm 2004.
Vägvisare till kyrkorna i Uppsala län, utgiven av Länsstyrelsen i Uppsala län och
Upplandsmuseet, Uppsala 1997

Upplandsmuseets arkiv. Fotografier och handlingar i topografiska arkivet.

Karakteriseringen är utförd i maj 2007.